

SUMMARY

Toponymic Names and Nicknames in 16th-Century Legal Files from Kaunas

Alma RAGAUSKAITĒ

Studying the 99 appellations of different individuals mentioned in the old legal files of Kaunas, of which 76 (77%) are two-part names and 23 (23%) three-part, one can conclude that those names or nicknames are associated with the names of 40 cities and inhabited areas of 16th-century Lithuania: *Akmenė, Alytus, Ariogala, Balbieriškis, Birštonas, Darsiniškis, Daugai, Eiguliai, Iškėnai, Kamėlava, Kėdainiai, Kernavė, Kulautuva, Kurva, Merkine, Pajiesys, Pasvalys, Pastuva, Puniā, Ramygalā, Sālakas, Sangėnai, Sīkaičiai, Seduva, Šančiai, Šilena, Švenčionys, Tėškai, Upijė, Vāigava, Varlava, Veisiejai, Veliuona, Vėpriai, Vilkija, Vihnius, Vrbaišis, Žeminais, Žiezmariai*.

Of the 46 reconstructed toponymic names and nicknames, the majority – 34 (74%) – are derivations with the suffix *-iškis*. Less common – 5 (11%) each – are derivations with the suffixes *-ėnas* and *-ietis*. The remaining 2 (4%) names can be characterised as derivations with the suffix *-ininkas*.

Women's names with the suffix *-iškė* were seen in a few places in the documents, but they have not been fully investigated. These names were formed from the corresponding man's names.

KOPSAVLIKUMS

Vietvārdu cilmes personvārdi un pievārdi 16. gs. Kauņas aktu grāmatās

Alma RAGAUSKAITĒ

Izprotot Kauņas aktu grāmatās fiksētos 99 atšķirīgus personu pierakstus (76 (≈ 77%) divdaļīgos un 23 (≈ 23%) trisdalīgos), var konstatēt, ka antroponīmu un pievārdu formas ir saistītas ar 40 16. gs. Lieluvas pilsētu un ciematu vārdiem: *Akmenē, Alytus, Ariogala, Balbieriškis, Birštonas, Darsiniškis, Daugai, Eiguliai, Iškėnai, Kamėlava, Kėdainiai, Kernavė, Kulautuva, Kurva, Merkine, Pajiesys, Panevėžys, Pasvalys, Pastuva, Puniā, Ramygalā, Sālakas, Sangėnai, Sīkaičiai, Seduva, Šančiai, Šilena, Švenčionys, Tėškai, Upijė, Vāigava, Varlava, Veisiejai, Veliuona, Vėpriai, Vilkija, Vihnius, Vrbaišis, Žeminais, Žiezmariai*.

Starp rekonstruētajiem 46 vietvārdu cilmes antroponīmiem un pievārdiem visvairāk personvārdu formu ir ar piedēkli *-iškis* (34 jeb ≈ 74% no visām rekonstruētajām formām). Retāk sastopami atvasinājumi ar piedēkļi *-ėnas* un *-ietis* (pa 5 jeb pa ≈ 11%). Atlikušos 2 (≈ 4%) personvārdus var kvalificēt kā atvasinājumus ar piedēkli *-ininkas*.

Atsevišķi Kauņas ledzīvotāju sieviešu personvārdi ar piedēkli *-iškė* – 16. gs. Kauņas aktu grāmatās ir pamanīti, taču sīkāk vēl nepēģināta pārādīt. Šie antroponīmi darināti no attiecīgajiem vīriešu personvārdiem.

DAŽI LATVIEŠU PROSODISKĀS SISTĒMAS ASPEKTI^{1, 2}

Iļja SERŽANTS

Lielvīļu kalbos institūtas

0. Runājot šai rakstā par intonācijām es, protams, nerunāšu par pilsētas valodu, kur varbūt jau visas tonālas īpašības ir izzudušas. Mūsdienu literārajā valodā izplatās arvien vairāk divu intonāciju sistēma ar steptu un nestepto intonāciju. Šajā rakstā es gribēšu aplūkot arhaiskāko sistēmu: trīju intonāciju apgabalu. Pēc tam vēl apskatīti, kā tāda manis piedāvātā formalizācija darbos diezgan tālu no šīs arhaiskās sistēmas attīstītajās inovatīvajās dzīvajās tāmnieku izloksnēs.

1. Ievads

1.1. Īsi par terminoloģiju: tālāk atšķirts autosegmentālais līmenis no segmentālā līmeņa. Kamer segmentālajā līmenī vārds tiek reprezentēts kā fonu secība, citiem vārdiem, skaņu secība, suprasegmentālajā līmenī tiek runāts par dažādām prosodiskajām īpašībām (*prosodic features* jeb *suprasegmental features*). Definēt šo jēdzienu izrādījies fonologu diezgan grūti – sal. dažus mēģinājumus Lehniste (1970: 2-3). Lehniste atzīmē, ka šeit ir runa par parādībām (uzsvars (akcents), tonis, kvantitatē), kuras ir piesaistītas vairāk nekā vienam segmentam, un līdz ar to tās nav noteikta segmenta (fona, skaņas) īpašības, bet raksturo vairāku skaņu grupu. To pauz pats jēdziens *suprasegmenti*, t. i. ir elementi, kuri ir pāri segmentiem. Šeit var runāt par fizioloģiski piespiestu koartikulāciju (Teners 1987: 135), jo, protams, arī valodās, kur fonoloģisko intonāciju nav (piemēram, krievu) katrs balsīgs segments tiek izrunāts ar kaut kādu frekvenci. Latviešu valoda atšķiras no krievu ar to, ka latviešu valodā tāda koartikulācija vai konkomiantās („paradošas”) parādības ir fonoloģizētas un tagad veic noteiktu distinktiņu funkciju.

Jaunāks jēdziens, kurš varbūt labāk raksturo suprasegmentālas parādības, ir *autosegmenti*. Šis jēdziens izsaka, ka autosegmenti ir patstāvīgi segmenti un nav atkarīgi no segmentiem (skaņām). Autosegmenti tikai vārda izrunas laikā tiek „asociēti” saskaņā ar asociācijas konvencijām (Hall 2000: 164) ar *toni nesējiem elementiem* TNE (*tone bearing units* TBUs), bet, piemēram, var saglabāties, zūdot kādam segmentam, ar kuru tie agrāk bija asociēti (Hall 2000: 156). Šis fenomens rakstā apskatīts vēlāk. Autosegmentālā fonoloģija ir ģeneratīvās

¹ Sīrenīgi pabeicos Pēterburgas koleģijam Annai Daugavietei un Aleksejam Andronovam, kā arī Bonnas kolēģim un manam skolotājam Austrim Grāsim par daudziem padomiem, komentāriem un vērtīgo kritiku.

² Šim rakstam pamatā ir mans referāts Maskavas Valsts universitātē, Tipoloģijas un strukturālās lingvistikas nodaļā «Чем примечательны латышские просодические системы для типологии тона», 22.03.06. Viena šī referāta daļa tika nolasīta arī 42. Artura Ozola konferencē, 18.03.06. Rīgā.

fonoloģijas sasniegums, un tajā izpaužas ģeneratīvās fonoloģijas principi. Šajā darbā izmantoti darbi Goldsmith (1990) un Hall'a ievads (2000: 151-169).

1.2. Zināms, ka latviešu triju intonāciju apgabala ir iespējamas 3 fonoloģiskas intonācijas: kritoša, lauza un īso patskani. Apskatot intonācijas, jāmin arī tās intonācija, t. i. toņa augstums zilbēs ar īso patskani. Protams, arī tādai zilbei ir savs frekvences augstums kā integrāla īpašība, t. i. bez distinktiņas funkcijas.

2. Formalizācija

2.0. Formalizēšanas mēģinājums, t. i. fonētiski nosacītas redundances novēršana. Katras intonācijas fonētiskās īpatnības tiek pārbaudītas, vai tām ir kāda fonoloģiska funkcija, citiem vārdiem, vai tās ir minimālajā pozīcijā ar kādām citas intonācijas fonētiskām īpašībām. Protams, viss, kas seko ir mans pieņēmums. Tomēr tāda formalizācija ir diezgan svarīga, jo tā ļauj saprast, kādu vietu ieņem triju intonāciju apgabala prosodiskā sistēma toņa tipoloģijas plāksnē, dod iespēju salīdzināt tonālās īpašības ar citām valodām, kā arī izskaidrot dažus fenomenus, kuri notiek lībiskā dialekta prosodikā.

Balstītā jau noteikta formalizācija ir panākta. Runājot par kritošo vai stipro intonāciju, mēs saprotam, ka katra runātāja, arī viena runātāja dažādos vārdos, piemēram, pēc balstīga vai nebalstīga līdzskaņa minēto intonāciju toņa līkne var svārstīties, bet mēs tomēr to uzskatām par vienu un to pašu intonāciju. Piemēram, eksperimentālo pētījumu grafikos var pamantīt, ka vairākos gadījumos kritošajai intonācijai ir raksturīgs neliels toņa kāpums paša vokālā elementa (TNE) sākumā. Šis kāpums tāpat parādās arī gan stiprajai, gan lauzejai intonācijai. Tāpēc šo kāpumu nevar uzskatīt par fonoloģiski distinktivu.

2.1. „Transkripcija“

Šajā analīzes solī mēs mēģināsim „transkribēt“, t. i. uzrakstīt ar noteiktu vispārīgumu un tuvinājumu visus toņus, kas sastopami triju intonāciju apgabalā. Šī procedūra ir līdzīga skaņu transkribēšanai segmentālajā līmenī, lai vēlāk izdalītu fonēmas, par to sk. Kasevič (1980: 18 utt.). Tāpat kā tur (fonētiskais alfabēts), šeit mūsu rīcībā savā ziņā ir no „fīās“ fonētikas jau abstrahēti apzīmējumi: [H] („high“, – augsts tonis), [M] (*middle* „vidējs“), [L] (*low* „zems tonis“), [ʔ] („globalizācija“). Kad šāda transkripcija būs veikta, varēs meklēt allotonus un līdz ar to izšķirt tonēmas.

2.1.1. Vārda uzsvērtā zilbe

2.1.1.1. Kritošā intonācija

2.1.1.1.1. Viskaidrākais gadījums, manuprāt, ir kritošā intonācija, jo šī intonācija tiek vienmēr apzīmēta ar tās visaugstāko un viszemāko punktu, tālād [HL]. Šeit varētu iebilst, ka tāds apzīmējums nav precīzs, jo atspoguļo tikai

kritošās intonācijas divus punktus, nevis to pilnu norisi. Protams, tas ir zināmā mērā pareizi, bet te atkal jāatgādinās no tīri fonētiskām īpašībām. Svarīgi, kā šī intonācija tiek uzverta un ka šai intonācijai ir īpašība „+ kritoša kontūra“, kas ar šādu apzīmējumu tiek atspoguļota. Šeit var minēt līdzīgu procedūru segmentālajā līmenī (tālād fonoloģija *versus* tonoloģija), kur mēs apzīmējam ar piemēram, /ai/ tikai pirmo un otro šīs skaņas komponentu, bet skaidrs, ka, tīri fonētiski, mums būtu jāņem vērā, ka pirmais komponents (t. i. – /a/) runas procesā tuvinās nākošajai skaņai (/i/) pakāpeniski, tālād iziet /-> æ -> e -> e /-> e/ stadijām, bet mēs to neņemam vērā un tomēr apzīmējam šo skaņu ar /ai/. Tāpat var arī kritošo intonāciju apzīmēt ar [HL].

2.1.1.1.2. Ir vēl kāds svarīgs arguments, kāpēc, kā liekas, drīkst apzīmēt kritošo intonāciju ar [HL]. Šis arguments ir vairāk fonoloģiskas vai pat morfoloģiskas dabas, par to sk. tālāk 7. punktā.

2.1.1.2. Stieptā intonācija

Stieptā intonācija ir pārsvarā līdzena. Tās līkne kustas aptuveni tajā pašā līmenī, kur atrodas arī visaugstākais kritošās intonācijas punkts. No tā secināms, ka vispiemērotākais apzīmējums šeit ir [HH].

2.1.1.3. Lauzta intonācija

Kaut arī lauzejai intonācijai ir kāpijoši kritoša kontūra, tās viszemākais punkts reti sasniedz līdzīgu frekvenci kā kritošās intonācijas viszemākais punkts, sal. kritošās un laužas intonācijas toņa līknes Ekbloma (1934: 33-4) un Karņa (1996: 187, 205) mērījumos. Šeit jāatgādinā kāda svarīga īpatnība. Fonētiskajos pētījumos, lai noteiktu toņa līkni, jāskatās vienmēr uz mērījumiem vienā teikumā vai vārdos, kuriem ir tikai ar intonāciju atšķirams minimālais pāris, jo citādi runātājs, protams, ir brīvs savā intonācijas izrunā, tā kā viņam nav atbalsta jeb izejas punkta un neprecīza intonācijas izruna nevar ietekmēt komunikācijas procesu. Piemēram, ja kādā valodā ir tikai divas vokāliskas fonēmas *a* un *u*, tad runātājs, ja viņam jāizrunā viens vārds ar vienu patskani /u/ un vārdam nav šajā valodā minimālā pāra, tad viņš teorētiski var izrunāt gan *u*, gan *o*, gan *i* un var savā izrunā tuvoites fonēmai /a/. Tādēļ mēs balstāmies uz Ekbloma un Karņa mērījumiem teikumā. Interesanti, ka Karņa (1996: 251) spektrogramā lauzejai intonācijai ir līdzena norise, kas apstiprina mūsu noteikto raksturojumu [+ reģistrs].

Tālād lauздо intonāciju var apzīmēt ar [ʔH], bet paturot prātā, ka toņa reģistram vai kontūrai šeit nav nekādas lomas, jo šķīrējpažime ir globalizācija.³

³ Karņš (1996: 147-150), ņemot vērā, ka pirms laužuma (t. i. – pilnīga balss pārtraukuma) ir toņa pazeminājums un, ievērojot faktu, ka autoregmentālajā analīzē laužumam nav atbilstošas formalizācijas, apzīmē šo intonāciju ar [HLH], kur [H] ir augsts frāzēs tonis (sk. tālāk 4. punktu).

2.1.2. Vārda piedekļu vai gala zilbes

Šajās pozīcijās notiek stieptās un krītošās intonācijas nivelācija (Derksen 2001: 81; Seržants 2003: 91). Šī intonācija dažās izloksnēs izpaužas vairāk kā krītoša, citās kā stiepta (piemēram, Valmierā – Ābele 1932: 158). Kas attiecas uz toņa augstumu, šeit kinogrāfisks uzņēmums var skaidri redzēt, ka stieptā intonācija norit līdzīgi (tāpēc A. Ābele (1932: 159) to izjūt, kā stiepto, un toņa augstums atbilst viszemākajam krītošās intonācijas punktam (sal. Ābele 1932: 162). Tāpēc šeit stiepto intonāciju var apzīmēt ar [LL]. Tāpat arī krītošo [LL], par kuras izrunu A. Ābele raksta, ka tai vērojama stipra vēšanās uz stieptās pusi (Ābele 1932: 159). Tādus vērojumus apstiprina arī Ekbloma (1933: 30) dati. Ekbloma mērījumos var arī skaidri saskatīt, ka lauztās intonācijas tonis neuzvērtējās piedekļu un gala zilbēs tur, kur balss saišu vibrācija nav pārtraukta, atrodas apmēram tajā pašā līmenī, kur arī stieptā un krītošā. Tāpēc lauzto intonāciju apzīmēsim ar [ʔL].

Tāpat visas intonācijas atrodas šeit L-dalā. Šis fakts ir skaidrojams ar uzsvaru, kas ir augstāka metriska kategorija par zilbes intonāciju. Kaut arī fonoloģiski tā ir cita, neakarīga kategorija, fonētiski tā tiek izpausta arī ar tonāliem līdzekļiem, t. i. – ar toņa augstumu. Metriskais L-tonis šeit ir uzlikts uz zilbju intonācijām un izraisa zemo toni visās zilbju intonācijās.

2.1.3. Zilbe ar paltguzsvaru

Dažās izloksnēs (piemēram, Valmierā – Ābele 1932) zilbēs ar paltguzsvaru vēl šķirama krītošā un stieptā intonācija. Šeit [H] komponents⁴ tiek ieviests ar paltgukcentu un līdz ar to saglabājas iespēja atšķirt krītošo intonāciju no stieptās.

2.2. Pagaidu kopsavilkums / Kvantitāte un tonis

intonācija	uzsvērtajā zilbē (parasti saknes zilbē)	neuzsvērtajā zilbē (parasti piedekļu un gala zilbē)
krītošā	HL	LL
stieptā	HH	LL
lauztā	ʔH	ʔL

Tagad, ievērojot formalizāciju, var mēģināt noteikt tonēmas un to allo-tonus. Bet vispirms svarīgi šeit novērst kādu neprecizitāti. Kas īsti ir tādas intonācijas ar dubultu toni, kā [HH] un [LL]? Ko nozīmē divi H un L tonālajā

⁴ Vairbūt precīzāk būtu apzīmēt šo metrisko komponentu ar [M] (*metriske*, 'vidējs'), jo toņa augstums zilbēs ar paltguzsvaru ir parasti zemāks nekā zilbēs ar galveno uzsvaru, sal. A. Abels (1932) mērījumus. Tāpēc fonētiski tādu krītošo intonāciju labāk būtu apzīmēt ar [ML]. Tāds mazs kritums ir celonis krītošās un stieptās intonācijas sajaukumam arī tajās izloksnēs, kur citos vārdos vēl pastāv atšķirība.

līmeni? Vai tas ir reģistra tonis vai kontūrtonis? Šķiet, ka par kontūrtoni to nevar nosaukt, jo tonoloģiski svarīgs ir tikai toņa augstums, kura fonētiskās kontūras līkne turas vai nu pie [H] toņa, vai pie [L] toņa. Ar šeit risinājumu varētu piedāvāt segmentālajā līmenī. Ja mēs kādu skaņu apzīmēsim, piemēram, ar *aa*, un pieņemsim, ka pa vidu nav zilbes (vai morfēmas) robežas, tad precīzāka fonoloģiskā analīze parādīs, ka runa ir par vienu un to pašu skaņu /a/ ar atšķirību, ka /a/ ir garš /a/, tālād /ā/, citiem vārdiem, šeit ir vienīgi kvantitatē atšķirība. Kvantitāte latviešu valodā nav noteikta segmenta īpašība, tā ir dzīzāk zilbes īpašība, pareizāk sakot, kvantitāte var tikt saistīta ar zilbes domēnu latviešu valodā. Šādi piemēri liecina, ka vārdā *lapa* skaņa /p/ tiek pagarināta /lap-pa/, bet vārdā *lāpa* /lāpa/ ne. Pieņemot, ka kvantitāte ir segmenta īpašība, šī atšķirība būtu palikusi bez izskaidrojuma. Ja kvantitāte ir zilbes īpašība, tad var teikt, ka pirmā vārda zilbei (ja nākošā zilbe sākas ar nebalstīgu līdzskani) jābūt garai (sal. Lehsiste 1970: 42-50).⁵ Tālād kvantitāte ir arī suprasegmentālā īpašība. Autosegmentālistikā to slāni, kurš ir atbildīgs par kvantitāti sauc par *skeletal tier* jeb *timing tier* (sk. Hall 2000: 250). Atgriezīsimies pie skaņas /ā/ un toniem [HH] un [LL]. Tagad kļūst skaidrs, ka tas, ko mēs uzrakstījām sākumā kā [HH] un [LL] nav nekas cits kā augsts [H] un zems [L] tonis un [HH] un [LL] ir tas pats tonis, bet TNE (Toni nesošajam elementam), kuram kvantitatē līmenī ir īpašība [+ garš] vai autosegmentālajā reprezentācijā uz skeletālā līmeņa ir piesaistītas divas X-pozīcijas (kuras varētu salīdzināt ar divām morēm).

2.3. Kopsavilkums / Latviešu tonēmas

intonācija	uzsvērtajā zilbē (parasti saknes zilbē)	neuzsvērtajā zilbē (parasti piedekļu un gala zilbē)
krītošā	HL	L
stieptā	H	L
lauztā	ʔH	ʔL

Tagad, kā jau liekas, mums ir visas trīs tonēmas (krītošā, stieptā un lauztā intonācija) ar to allotoniem, kuri ir atkarīgi no uzsvara. No šīs tabulas ir redzams, ka toņa augstums fonoloģiski latviešu valodā ir irelevants, jo tas mainās atkarīgi no tā, vai zilbe ir uzsvērtā vai nav. Relevants ir lauzums un kontūra.

⁵ Kā norādījis Karinš (1996: 77) tāds pagarinājums notiek katrā otrā zilbē, t. i. ar trohaja ritmu. Tas nozīmē, ka šeit var runāt par "vārda kvantitatē kontūru", un var teikt, ka kvantitāte latviešu valodā ir vārda domēne, tāpat kā, runājot par vārda akcentu, mēs varam noteikt visu zilbju prosodiskās īpašības, tālād vārda prosodisko kontūru.

2.3.1. Raksturojums *kontūra* versus *reģistrs*

Šeit ir svarīgi pateikt, ka pamats pasaules valodu intonāciju sadalījumam tika likts Pike'a fundamentālajā darbā (Pike 1948). Viņš tonālajās valodās izšķirā reģistra tonus (*register tone*) un kontūrtonus (*contour tone*):

- 1) reģistra toniem tonēmatiski svarīgs ir tikai toņa reģistrs (augstums), piemēram, zems, augsts, vidējs tonis;
- 2) kontūrtoniem tonēmas sastāv no relatīvās toņa līknes, piemēram, kāpums, kritums u. c.

Maddieson (1984) konstatējis ar šo sadalījumu saistīto universālo impilāciju: ja valodā ir kontūrtoni, tad tajā ir arī reģistra toni.

Kā no teiktā redzams, šāds principiāls dalījums reģistra un kontūrtonos ir diezgan būtisks un tiek izmantots toņu kategorizācijai. Tā kā arī latviešu valodā ir gan reģistra tonis, gan kontūrtonis, mēs uzskatām, ka šo raksturojumu var lietot latviešu intonāciju apraksīšanai. Formāli var runāt par vienu raksturojumu, kaut arī ir divi jēdzieni, jo šeit pastāv bināra opozīcija: kontūrtonis nevar būt arī reģistra tonis un otrādi. Vienīgi šeit piemērotāk būtu izmantot nevis [+ reģistrs] vai [+ kontūra], bet [+ plakans] vai [+ kontūrīks].

2.3.2. Tonoloģisks tonēmu raksturojums

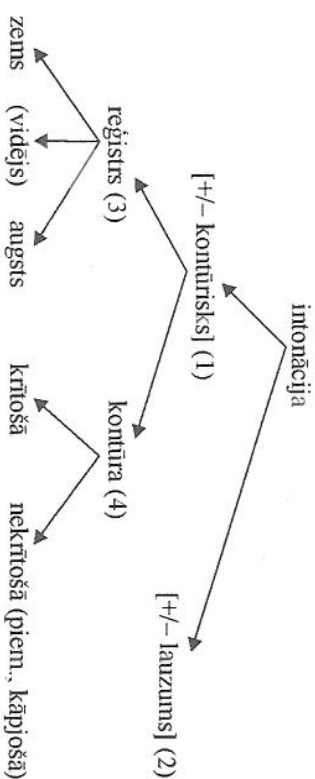
Tāpat, kā noteiktu fonēmu nosaka tās nelīnēaro īpašību saraksts, piemēram, latviešu fonēma /v/: [+ sonants, + pakalējais u. t. t.], tonēmas var raksturot ar to fonoloģiskajām īpašībām. Mums liekas, ka sekojošas īpašības var raksturot jebkuru intonāciju triju intonāciju apgabālā:

intonācija	kontūra jeb reģistrs	lauzums
krišošā	+ kontūrīks	- lauzums
stieptā	- kontūrīks (t. i. + plakans)	- lauzums
lauzītā	- kontūrīks (t. i. + plakans)	+ lauzums

2.4. Paskaidrojumi

2.4.1. Dažas detaļas par krišošo intonāciju

Tātad šajā sistēmā krišošā intonācija tiek raksturota kā [+ kontūrīks, - lauzums]. Nav pateikts, ka kontūrai ir krišošs raksturs, bet šī īpašība triju intonāciju apgabalā nav nozīmīga, jo cita kontūrtona nav. Ievest tonēmātisko īpašību [+ krišoš] nav attaisnojami, jo krišošā intonācija jau ir pietiekoši raksturota ar īpašību [+ kontūrīks]. Izņemot no iepriekš piedāvātās sistēmas raksturojumu [kontūra / reģistrs] un ievest raksturojumu [+/- krišoš] būtu, kā mums liekas, neadekvāti esošajai sistēmai. Šīs īpašības [kontūra / reģistrs] un [+/- krišoš] īstentībā nav neatkarīgas viena no otras, šeit pastāv diezgan skaidra hierarhija: ja [+ kontūrīks], tad kāda kontūra - [+ krišoš] vai [- krišoš].

Tātad, kā redzams no shēmas, mēs nevaram brīvi izvēlēties vai nu īpašību (1) vai (4), jo tās ir saistītas viena ar otro hierarhiski. Šī īpašība [+/- krišoš] arī neadekvāti aprakstītu stiepto un laužo intonāciju, jo pēc universālās klasifikācijas tās ir reģistra toni. Šeit var salīdzināt sadalījumu patskaņos un līdzskaņos. Šis sadalījums arī ir universāls.

Kā jau teikts, klasifikācija (3) tāpat arī (4) ir lieka un nekādā ziņā neaprasa mūsu reģistra tonēmas, jo tās mana savu toni saistībā ar uzsvartu un atkarībā no pozīcijas vārdā.

2.4.2. Dažas detaļas par stiepto intonāciju

Kas attiecas uz stiepto intonāciju, šeit var iebilst, ka tai dažkārt ir neliels kāpjošs komponents sākumā, sal. Ekbloma (1933: 34) uzziņēto stieptās intonācijas vispārīgo paraugu, arī Kariņa (1996: 175) shēmas. Taču tāds pats kāpjošs komponents parādās arī krišošās un laužtās intonācijas fonētiskajos mērījumos. Tāpēc diez vai šim komponentam jāpievērš uzmanība. Šis kāpums ir izskaidrojams fonētiski: tas ir minimāls laiks, kurā tiek sagatavots artikulācijas aparāts šīs zilbes fonoloģiska toņa izrunai (sal. Yip 2002: 11).

2.4.3. Dažas detaļas par laužo intonāciju

Īstentībā laužtās intonācijas īpašība [+ reģistrs] (vai [+ kontūra]) atkal nav svarīga, jo šī intonācija atšķiras no citām ar netonālu raksturu [+ lauzums]. Šeit rodas jautājums, vai tādā gadījumā šī intonācija patiešām ir intonācija, varbūt tas ir segments, tālrunē fonēma, nevis tonēma. Vairākās valodās glotalizācija (vai lauzums) vai nu ir segments (īgaunu valodas dienvidizloksnēs), vai kāda segmenta (parasti līdzskaņa) īpašība (gruzņu valodā). Kamēr fonētiski tas ir varbūt visos trīs gadījumos (intonācija vai segments, vai segmenta īpašība) tā pati parādība, bet fonoloģijā tā spēlē visos minētajos gadījumos pilnīgi citu lomu. Un tas ir vis svarīgākais. Lauzītā intonācija izpaužas triju intonāciju apgabalā kā intonācija: ja noteiktai zilbei ir lauzums, tad nekāda cita intonācija šeit neparādās. Tas nozīmē, ka laužtā intonācija atrodas tonoloģiskā (vai

fonoloģiskā) opozīcijā ar citām intonācijām. Tas ir svarīgs norādījums uz tās tonoloģisko raksturu (Kasevič 1983: 163). Uz faktu, ka lauztā intonācija aizņem latviešu valodas prosodiskā to pašu vietu, kā citas intonācijas, norāda arī dažas parādības morfonoloģijā, piem. līdzīgi stiepiāns un krītošās intonācijas metatonijai (*metatonie douce*) radu vārdos, piem. *krājāja*, „Hauten“ // *krāūt* „auf einen Hauten bringen“, *plājāja*, „Ernte“ // *plāūt* „ernten, mähnen“, *seja* „Saat“, *sēt*, „sāen“ u. t. l., darbojas arī lauztās un stiepiāns intonācijas metatonija (*metatonie lettone*) *bārdzība*, „Strenge, Unbarmherzigkeit“ // *bars* „streng, unbarmherzig“, *plāns*, „Fußboden“ // *plāns*, „flach“, *hēls*, „hēlais lielkaulis“ // *hēls*, „groß“, *aīse* // *hūaīsis* (ar noļukušān ausīm), *laņņpāūsis*. Starp citu no sinhroniskā viedokļa tādas metatonijas ir pēc to morfonoloģiskā principa līdzīgas vācu valodas pārskanai (*Umlaut*),⁶ kura rodas vairākos gadījumos kā papildus saknes morfēmas parādība blakus atvasinājuma pamātmorfēmai, piem., nom. sg. *Büch* nom. pl. *Bücher* – pārskana plus daudzskaitļa morfēma -er.

Ka lauzums var darboties kā noteiktas tonēmas distinktiņa īpašība, ir tipoloģiski pierādīts, piemēram, dāņu valodā lauznumam ir prosodiskā vērtība, tas atšķir šeit akcentu 1 no akcenta 2. Bet vēl precīzāk būtu salīdzinājums ar vietnamiešu valodu, kur cita starpā ir globalizēts augsts un globalizēts zems, kā arī zems un augsts tonis (Teners 1987: 136), tātad [+ lauzums, + zems], [+ lauzums, + augsts], [- lauzums, + zems], [- lauzums, + augsts]. No vjetnamiešu valodas dotumiem ir skaidri redzams, ka īpašību [+/- lauzums] valodas var izmantot kā distinktiņu toņa raksturojumam.

3. Tonis īsajos patskaņos

3.1. „Īsās intonācijas” tonēmatiskais raksturs

Līdz šim apskatītajām tikai intonācijas zībēs ar gariem patskaņiem vai ar diffongiem, bet kas ir ar īso intonāciju? Nav noliedzams, ka arī īso patskani izrūnā ar noteiktu frekvences augstumu. Līdz šim šīs frekvences augstums vai tonis tika uzskatīts par fonoloģiski (tonoloģiski) irrelevantu. Vai tas tiešām tā ir? Apskatoties Ekbloma (1933) un Ābeles (1932) mērījumus, var, tāpat kā ar „īstajām intonācijām”, vispirms lietot sekojošo transkripciju. Šeit tāpat kā ar pārējām intonācijām ir salīdzinājums ar krītošās intonācijas visaugstāko un viszemāko punktu. Šeit iznāk, ka uzsvērtajā zībē īsam patskaņim ir augsts tonis [1] un neuzsvērtajā zībē ir zems tonis [L], kas, protams, neizraisa izbrīnu. Arī šeit mēs attālināmies no tīri fonētiskā apraksta. Kaut arī īso patskaņu toņa kontūra ir kārtīgi krītoša, diez vai šī kontūra ir kaut cik nozīmīga perceptīvi, vai pavisam samanaīma. Svarīgi atzīmēt, ka šīs kontūras viszemākie punkti pa

labi un pa kreisi ir ļoti attālināmi no krītošās viszemākā punkta. Tātad šeit var izdarīt starpkopsavilkumu:

intonācija	uzsvērtajā zībē (parasti saknes zībē)	neuzsvērtajā zībē (parasti piedēkļu un gala zībē)
īsa	H	L

Tagad sal. ar 2.3 pamātko:

intonācija	uzsvērtajā zībē (parasti saknes zībē)	neuzsvērtajā zībē (parasti piedēkļu un gala zībē)
krītošā	HL	L
stiepiā	H	L
lauzta	?H	?L

Kā redzams īsā intonācija sāk rīt ar stiepto. Citiem vārdiem sakot, tā ir viena un tā pati intonācija. Atšķirība starp īso un stiepto intonāciju atspoguļojas tikai kvantitatēs (tīmiņ *tier*, *skeletal tier*), bet tonāli tā ir viena intonācija. Šeit darbojas cita fonoloģiskā dimensija, proti – *kvantitatē*. Tāda parādība, kad valodā ir gan kvantitatē ar fonoloģisko vērtību, gan toni, nav nekas neparasts, sal. krītošo intonāciju (akcentu) serbo-horvatu valodā (Teners 1987: 141):

<i>grad</i> /grād/ „krusa”	–	/grā:d/ „pilsēta”
<i>pas</i> /pās/ „suns”	–	/pā:s/ „siksna”
<i>dug</i> /dūg/ „garš”	–	/dū:g/ „vainā”
<i>kos</i> /kos/ „līks”	–	/kō:s/ „strazds”

Tātad no teiktā var secināt, ka arī īsajiem patskaņiem ir tonēma („stiepiā intonācija”). Fakts, ka īsajos patskaņos var būt tikai šī tonēma un nekāda cita mūs nekādā ziņā netraucē, jo šī intonācija (+ reģistrs, – lauzums) citos fonētiskajos kontekstos stāv opozīcijā ar pārējām intonācijām (vārda uzsvērtajā zībē) un tai ir emiskā⁷ vērtība. Ka noteiktai emiskai vienībai valodā var būt ierobežojumi uz noteiktām pozīcijām vārdā, ir ļoti zināms, un emiāti netraucē, tā, piemēram, fonēma /o/ latviešu valodas laigaliskajās izloksnēs vai krievu vīdus dialektā (*недвизимильяционное акanye*) var parādīties tikai uzsvērtā zībē, neuzsvērtā zībē gan laigalīem, gan vīdus krieviem ir fonēma /a/, kura var parādīties gan uzsvērtā, gan neuzsvērtā zībē. Šī /o/ un /a/ fonēmu distribūcija, liekas, ir diezgan līdzīga tonēmu distribūcijai triju intonāciju argabalā. Šeit tikai grūbētos vēl pieminēt pazīstamo principu, *once a phoneme always a phoneme*⁸, kuru var pārnest uz mūsu situāciju: „*once a toneme always a toneme*”.

⁶ Interesanti, ka arī pārskana var tikt izskaidrota un aprakstīta autosegmentālajos ietvaros (Hall 2000: 169tt.).

⁷ Jēdzieni *emte* un *etic* ir radušies no *phoneme* un *phonetic*, *toneme* un *tonetic* un ir dažos kontekstos ļoti ērti. Šīs sadaļjums ir tik praktisks, ka pārņemts arī citās zinātnēs.

Tātad, secinājums – trīs intonāciju apgabālā eksistē šādas zilbju intonācijas:

intonācija	uzsvērtajā zilbē (parasti saknes zilbē)	neuzsvērtajā zilbē (parasti piedēkļu un gala zilbē)
krītošā	HL	
plakanā (stieptā un īsā)	H	L
lauztā	?H	?L

Mums liekas, ka vecās stieptās un īsās intonācijas labāk būtu nosaukt par *plakanā intonāciju*. Nosaukums „stieptā, mums liekas maldinošs, jo tajā ir vairāk no dimensijas „kvantitāte, nekā no tonālās dimensijas.

3.2. Tipoloģisks „īsās intonācijas”, tonemātiskā rakstura pamatojums

Valodas iedala kvantitatīvi sensitīvās un kvantitatīvi nesensitīvās (Goldsmith 1990: 167). Otrais valodu tips pieļauj dažus tonus katrā zilbē, neskatoties uz tās fonētisko formu: „*A quantity-insensitive tone language will allow the same number of tones (often just one) per syllable regardless of the internal make up of the syllable*” (Goldsmith, ibidem), turpretim kvantitatīvi sensitīvās valodas pieļauj tikai vienu toni vieglajā zilbē (CV) un divus tonus zilbēs ar vairākiem segmentiem zilbes kodā (vai finalā): „*A quantity-sensitive system will allow one tone to a light syllable - typically of the form CV - and two tones to a syllable with more material in the coda*,” (ibidem), piemēram, lielākā daļa bantu valodu pieder pie šāda tipa. *Tone* šeit nozīmē nevis tonēnu, bet vienu no reģistra toniem (piem., [H], [L] vai [M]), no kuriem smagajās zilbēs var būt divi (piem., [HL] vai [LH]); līdzīgi Yip (2002: 27-9).

4. H-tonis uzsvērtā zilbē

intonācija	uzsvērtajā zilbē (parasti saknes zilbē)	neuzsvērtajā zilbē (parasti piedēkļu un gala zilbē)
krītošā	HL	
plakanā (stieptā un īsā)	H	L
lauztā	?H	?L

Kā redzams, šeit ir diezgan stipra uzsvāra ietekme, kas atbēcas uz reģistru un lauzto intonāciju, frekvences atšķirība šeit ir tikai stiprā uzsvāra dēļ. Kā raksta Kariņš (1996: 149) [H] tonis uzsvērtā zilbē šeit ir asociēts ar veselās fonoloģiskās frāzes struktūru un īstenībā nav zilbju īpašība. Tāpat arī zems tonis [L] neuzsvērtā zilbē ir atkarīgs no uzsvāra, t. i., veselās frāzes regulēts. Krītošā intonācija izmanto šo metrisko jeb frāzes [H] toni fonoloģiski. Krītošās un stieptās intonācijas nīvelācija vārda piedēkļu un gala zilbēs (sk. 2.1.2) ir fonētiski izskaidrojama tieši ar šī frāzes [H] toņa trūkumu (Kariņš 1996: 150, sal. arī Yip 2002: 264 par jāpāju valodas dotumiem).

5. Vai plakanā intonācija ir tonēma?

Kā jau iepriekš teikts, plakanās intonācijas tonis ir atkarīgs no metriskā [H] toņa pozīcijas attiecībā uz plakanā intonāciju. Tas nozīmē, ka plakanās intonācijas toņa augstumam nav fonoloģiskas vērtības. Jāpauž tad, vai plakanā intonācija vispār ir tonēma? Uzsvāram (jeb metriskajai vārda struktūrai⁸) latviešu valodā ir tikai fonētiska vērtība – tas (neņemot vērā dažus izņēmumus) nešķir citādi neašķiramus vārdus un vienmēr ir vārda pirmajā zilbē. Tas nozīmē, ka fonoloģisko lomnu toner izpilda plakanā intonācija (piemēram, vārdā *hēlā*) un nevis uzsvārs, jo tā ir fonoloģiskā opozīcijā ar citām tonēm, kas norāda uz tās fonoloģisko vērtību, sal. Kaseviču (1983: 163) par lauzto intonāciju.

Vai plakanajai intonācijai ir tonemātiskā vērtība, vai nav, ir vairāk atkarīgs no izmantotajām fonoloģiskās aparatūras. Piemēram, Yip (2002: 25) norāda, ka vismazākā tonālā sistēma var sastāvēt no vienas tonēmas. Opozīcija tad veidojas ar fonoloģiski beztonālām zilbēm. Tā bantu valodās, piemēram, haĵa valodā, kur ir tikai viens fonoloģisks tonis [H] un kur visas pārējās zilbes pēc visām tonoloģiskām procedūrām (t. i., *tone spreading, obligatory contour principle* u. c.) iegūst [L] toni, vai paliek fonoloģiski bez toņa un tiek fonētiski intonētas atkarībā no [H] apkarņotiem. Tas plinībā neabilst situācijai trīs intonāciju apgabalā, jo šeit, piemēram, sufiksā *-nieks* ir fonoloģisks *brīvais (floating)* [L] tonis (t. i., plakanā intonācija), kurš izraisa konkrētas intonāciju iepriekšējā saknes zilbē, ja tur ir bijusi etimoloģiskā plakanā intonācija, tālād [H]+[L] > [HL] (sk. tālāk 7. punktu).

Vienalga, kā tiek definēta plakanā intonācija, vai kā bez toņa (*toneless*)), vai kā plakanā intonācija – tai ir fonoloģiska vērtība, jo tikai tā pieļauj sistēmātisko opozīciju pastāvēšanu ar lauzto intonāciju vārda neuzsvērtajās zilbēs.

6. Vai triju intonāciju apgabals ir tonālā valoda?

Pike savā darbā, kas deva pamatus tonoloģijai, dod šādu tonālas valodas definīciju (Pike 1948: 1): „*A tone language may be defined as a language having lexically significant, contrastive, but relative pitch on each syllable*...”

„...*lexically significant*...” jā, katrā no mūsu trim tonēmām ir fonoloģiska vērtība, tā dažos gadījumos atšķir citādi neašķiramus vārdus („heterotoni”), sal. dažādus piemērus R. Grīsles (1990: 1997) darbos:

⁸ Vispār tā ir trohaiska latviešu valodā (sk., piemēram, Kariņš 1996: 81), bet tā var tikt komplicēta ar vārda morfoloģisko uzdevi. Tā kā nav gadījumu, kur metriski būtu tikti atšķirti citādi divi plinīgi līdzīgi vārdi, tai nav fonoloģiskās vērtības.

“... *contrastive ... pitch ...*”; jā, tas ir redzams no mūsu tonēnu apraksta (2.3.2.) ar īpašībām [+/- kontūra] un [+/- lauzums]:

“... *but relative ... pitch ...*”; jā, krītošās intonācijas kontūra var dažreiz tuvoites līdzēnai kontūrai, t. i. registram, bet nekad (uzsvērtajā zilbē) nesasniedz pilnīgu sakrītību. Bez tam, protams, katra atsevišķa runātāja krītošās intonācijas visaugstākā vai viszemākā frekvence var stipri atšķirties, svarīgs ir tikai relatīvais kritums. Īstenībā, šis ir mazāk nosacījums, bet vairāk fonoloģisks attālinājums no tīri fonētiskās pieejas, un ir no iepriekš teiktā (no-
daļā „Formalizācija”, 2.) pats par sevi saprotams:

“... *on each syllable*”: jā, kaut arī neuzsvērtajās zilbēs ir krītošās un („stieptās”) plakanās intonācijas ni velācija, tomēr arī šeit eksistē tonoloģiskā opozīcija, kura nav iepriekš nosakāma.

Šeit var pieminēt jaunāko Weidert'a (1981: 182) definīciju, kura daudz labāk atbilst tonoloģiskai struktūrai dažās tonālajās valodās:

Mögliche Tonsysteme:

- (a) / t₁ ↔ S₁ / (= *tonologischer Normalfall*)
 (b) / t₁ ↔ S₁ / (*Sprachen mit floating tones*)
 (c) / t₁ ↔ S_{>1} / (*fälschlicherweise „restricted tone systems”,
 genante Tonsprachen*)⁹ – t. i. valodas ar toņu un zilbju korelāciju.

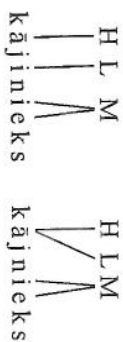
Tiis intonāciju apgabals pieder galvenokārt pie (a) tipa (tikai viens gadījums ar *brīvo toni* (*floating tone*), sk. tālāk 7. punktu), tānad pie tonoloģiski parastā tipa. Pie (b) tipa, kā tiks parādīts vēlāk, pieder dažas tāmmieku izloksnes ar [L] *brīvo toni*.

7. Kādas metatonijas izskaidrojums autosegmentālajos ietvaros

Sekojošo relatīvi vēlo metatoniju (*métatone douce*) no Raunas var labi izskaidrot ar mūsu intonāciju formalizāciju autosegmentālajos ietvaros. Toņi autosegmentālajā līmenī tiek asociēti ar līniju saskaņā ar asociācijas konvencijām (Goldsmith 1990: 11–14; Hall 2000: 156).

Raunā saknes zilbes stieptā intonācija pēc nākošā paskana zuduma kļūst par krītošo. Ir šādi piemēri: *kājnieks* bet *kāja*, *spējnieks* bet *spēt*, *pavalstnieks* bet *vālists*, bet blakus formas ar saglabāto paskani *kājnieks* / *kājnieks* (Būga 1923/24: 114; Derksen 1996: 152):

⁹ Šī kategorijā attiecas uz valodām, kurām var noticēt skaidras tonālas kontūras, kas sastāv no zilbju toņu sekvencēm, jo dažās valodās ne visas toņu sekvences ir iespējamas. Tādu toņu sekvenci var uzskatīt par vārda tonālo akcentu (*pitch accent*), bet kas pēc Weidert'a uzskata no fonoloģijas viedokļa ir neekonomiski un maldinoši, sk. tālāk Weidert'a (1981: 182). Pilnīgi precīji uzskata Kasevič (1983: 171). Šī grupa neattiecas uz mūsu kontekstu.

Tānad šēi vidējais *i*, kurš ir asociēts ar zemo toni tiek sinkopēts¹⁰, bet tā tonis ir saglabāts – svarīga toņa īpašība: *toņa stabilitāte* (*tone stability*) (Hall 2000: 161)) – un tiek reasociēts ar pa kreisi stāvošo TNE. Citos minētos piemēros izskaidrojums ir tāds pats. Tā kā tāda sinkope ir likumiska, var secināt, ka no sinhronijas viedokļa Raunā ir sufikss *-nieks*, kuram ir vairāk toņu /L... M/ nekā zilbju,¹¹ pēc Weidert'a (1981: 182) tips (b) / t₁ ↔ S₁ / (*Sprachen mit floating tones*). Šis pirmais zemais tonis tiek vienmēr asociēts ar iepriekšējo TNE, tānad tas ir *brīvs tonis* („*floating tone*”). Citiem vārdiem, šī metatonija izskaidrojama ar sufiksa *-nieks* tonālo formu, tam ir viens *brīvs tonis* [L]. Tas izskaidro, kāpēc tikai plakanā (stieptā) intonācija ir skarta, jo krītošajai intonācijai [HL] jau tik un tā otrais kontūras komponents ir zems tonis: [HL][+L] → [HL].

Kā minēts 2.1.1.1.2, šis brīvais tonis ir arī par cēloni, kāpēc varam sadalīt krītošo intonāciju tās komponentos un apzīmēt fonoloģiski [HL], jo šēit ir skaidri redzams, ka krītošā intonācija rodas no augstā un zemā toņa apvienošanas: tānad [H] + [L] → [HL].

8. Sekundārās intonācijas dažās tāmmieku izloksnēs

8.1. Tālak piedāvāts jauno tāmmieku intonāciju rašanās skaidrojums autosegmentālistikas ietvaros, kas pēc principa ir analogisks jau 7. punktā piedāvātajam skaidrojumam *métatone douce* triju intonāciju apgabalā. Tāmmieku izloksņu vienā daļā (piemēri ir ģemti no Laidzes (Graudiņa 1958: 261–2) un Stendes (Draviņš & Rūke 1955: 42)) ir šādas sekundārās intonācijas:

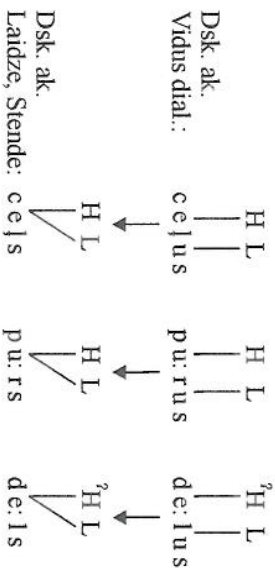
- kāpjoši krītošā intonācija: *ceļ* (< vidus dial. *ceļa* ģen. viensk.), *gūt* < (vidus dial. *gūt*);
- stiepti krītošā intonācija: *pūrs* nom. viensk. (vidus dial. *pūrs*) un *pīrs* ak. daudzsk. (< vidus dial. *pu/purs*);
- lauzti krītošā intonācija: *dēls* nom. viensk. (vidus dial. *dēls*) un *dēis* ak. daudzsk. (< vidus dial. *dēlus*).

¹⁰ Sinkopes iemesls, kā liekas, redzams ar trohaisko zilbju struktūru latviešu valodā – katra otrā zilbe tiek reducēta vai katrai pirmajai trohaja pēdas zilbei ir palīguzsvars, kurš paglābj no reducēcijas (Anna Daugaviete, referāts 42. A. Ozola konferencē, Rīgā, 18. martā).

¹¹ Īstenībā otrais tonis var tikt apzīmēts gan ar [H] gan ar vidējo toni [M] (*middle*), kurš šēit ir frāzes intonācijas ievests, jo sufiksa *-nieks* šēit pastāv palīgaccents un līdz ar to noticēts toņa kāpums. Priekšroka [M] tonim šēit tiek dota tikai, lai precīzāk atspoguļotu fonētisko ainu. Tonoloģiski skatoties, [M] un [H] ir viens un tas pats tonis.

Kā iepriekš minēts, toņa kāpums parādās arī primārajās intonācijās (krietošajā, stieptajā un lauztajā), bet tas tonoloģiski nav distinktivs un līdz ar to formalizācijas gaitā tika ignorēts. Šeit jāatzīmē, kā raksta Draviņš & Rutke (1955: 49), ka tieši kāpijošais komponents ir skaidri saklausāms tikai tais gadījumos, kad nākamā zilbe sākas ar balsīgu līdzskani, bet ja sekojošais līdzskanis ir nebalstīts, tad šo intonāciju runā krietoši. Balstīgā līdzskaņa iespaidis uz toņa augstumu ir fizioloģisks (dabisks) fenomēns, kurš sastopams visdažādākajās sistēmās (Hombert 1978: 79). Tāds toņa pazeminājums pašā zilbes sākumā ir kāpijošā komponenta rašanās cēlonis: lai skaidri izrunātu krietošo intonāciju, noteikts toņa augstums krietošās intonācijas sākumā ir nepieciešams, ja pirms tāda augstā punkta ir jāsāk ar zemo punktu (fizioloģisku cēloņu dēļ), tad, protams, rodas kāpijoša kontūra. Tāpēc mēs šo intonāciju apzīmēsim ar [HL] tāpat, kā krietošo, ņemot vērā, ka tai ir [LHL] allotons pēc balstīgā līdzskaņa.

Tālāk seko autosegmentālā prezentācija un krietošā komponenta rašanās skaidrojums.

Tātad, šeit ir redzams, ka pēc neuzsvērtā patskana sinkopes tā tonis [L] netiek zaudēts, bet saglabājas un tiek reassociēts ar iepriekšējo segmentu, kur tonis var izpausies (TNE). Tādējādi rodas jaunās intonācijas: [HL] un [[?]HL], kuru agrāk šajās izloksnēs nebija. Svarīgi šajā analizē metodē, kā mums liekas, ir tas fakts, ka tas visvairāk atspoguļo reālo procesu:

- zems tonis [L] saglabājas ne tikai prezentācijā, bet arī runātāju apziņā un tiek piesaisīts pie cita patskana (TNE);
- šī prezentācija atspoguļo noteikta toņa kontūras rašanās cēloņus.

8.2. Floating tone („brīvs tonis”) un poliakcenta valoda

8.2.1. Floating tone

Kā 8.1. shēmas parādīts dažās dziļajās lībiskajās izloksnēs (kā piemēram Stendē, Laidzē) eksistē *brīvs* (angl. „floating”) tonis [L]. Šeit pēc Weidert'a (1981: 182) kategorizācijas mums ir sistēma (b) ar / ʔ > 1 ↔ S₁ / (Sprachen

mit *floating tones*). Tas nozīmē, ka dziļajā strukturālā zems tonis šajā sistēmā ir brīvs un tiek piesaisīts (izspausis) tikai paviršā strukturālā, t. i. izrunā.

Tātad autosegmentālā prezentācija ļauj definēt brīvu [L] toni (*floating tone*) kā 1. deklinācijas dsk. ak. morfēmu, kura parādās ne tikai vārdos ar lauzto intonāciju, bet arī ar stiepo vai īso patskani. Tāda aina, kā liekas, ļoti labi atbilst runātāju priekšstatam par *dēls* un *dē'ls* attiecībām. Tas apgaismo to etimoloģiskās un flekīvās attiecības.

Ja saknes zilbei seko nebalstīgs līdzskanis, tad [L] tonis ar morfēmu paliek neassociēts.

Literatūra

- Äbel, Anna. 1932.
 Būga, Kazimieras. 1923/24.
 Derksen, Rick. 1996.
 Derksen, Rick. 2001.
 Draviņš, Kārlis, Velta Rutke. 1955.
 Ekblom, Richard. 1933.
 Goldsmith, John A. 1990.
 Gršale, Rasma. 1990.
 Gršale, Rasma. 1997.
 Hall, Allan T. 2000.
 Hombert, Jean-Marie. 1978.
 Kariņš, Krišjānis. 1996.
 Par neuzsvērtu zilbiu intonācijām, *Filologu biržrības raksti* XII, 149–63.
 Die Metatonie im Litauischen und Lettischen, *Zeitschrift für Vergleichende Sprachwissenschaft* 51: 109–142, 52: 91–98, 250–302.
The Metatony in Baltic, Leiden Studies in Indo-European 6, Series, edd. R. S. P. Beekes, A. Lubotsky, J. J. S. Weitenberg. Amsterdam – Atlanta.
 Tonal oppositions on non-initial syllables in Latvian, *MYNEMA LINGUISTICA ET PHILOLOGICA MICHAELI HASIVK DEDICATA*, eds. József Marcinikiewicz & Norbert Ostrowski. (Poznańskie Studia Baltyjsyczne 1). Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii: 81–87.
Laut- und Nominalformen der Mundart von Stenden, I. Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre. (Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. Slaviska och Baltiska Studier. 2.) Lund 1955.
Die lettischen Akzentarten (nach der Aussprache Professor J. Endzelins). Eine experimentalphonetische Untersuchung. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Autosegmental and Metrical Phonology, Cambridge, Massachusetts.
 Latviešu leksisko heterotonu tipi. *Symposium Balticum*. Hamburg: Buske, 135–140.
 The significance of Latvian syllable intonation: heterotones. *Linguistica Baltica* 5–6, 81–88.
Phonologie. Eine Einführung. Berlin, New York: De Gruyter.
 Consonant Types, Vowel Quality, and Tone, in: *TONE a Linguistic Survey*, ed. by Victoria A. Fromkin. Department of Linguistics, University of California, Los Angeles. New York, San Francisco, London: 77–112.
The Prosodic Structure of Latvian. A Dissertation in Linguistics. Presented to the Faculties of the University of Pennsylvania in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. (Manuskripts).

- Kascevič, Vadim B. 1983. *Фонологические проблемы общего и восточного языкознания*. Москва.
- Lehtise, Ilse. 1970. *Suprasegmentals*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The M. I. T. Press.
- Maddieson, Ian. 1984. *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plke, Kenneth L. 1948. *Tone languages: a technique for determining the number and the type of pitch contrasts in a language, with studies in tonemic substitution and fusion*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Seržants, Iļja. 2003. *Intonationen in den suffixalen und Endsilben im Lettischen. Synchronie und Diachronie, Baltu filoloģija XIII(1)*, 2003, 83-123.
- Weidert, Alfons. 1981. *Tonologie: Ergebnisse, Analysen, Vermutungen*. Tübingen: Niemeyer.
- Yip, Moira J. W. 2002. *Tone*. Cambridge: Cambridge University Press.

Iļja Seržants

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

serzanti@web.de

SUMMARY

Some Aspects of the Latvian Prosodic System

Iļja SERŽANTS

A very brief introduction (§ 1) into the treatment of tone in suprasegmental and autosegmental phonology is followed by an attempt to transcribe all phonetic tone movements on syllables with the aid of the commonly adopted tonological inventory (§ 2). The so-called „short tone” and its phonological relation to the sustained tone is discussed in § 3. It is demonstrated that the frequency of the „short tone” is the same as that of the sustained tone. The difference between the two is phonological rather than tonological. The underlying tone is one and the same and is characterised by the author as „level tone”; the only phonological difference lies in the domain of quantity (§ 3.1): the „short tone” is the level tone on syllables with a short vowel, and the „sustained tone” is the level tone on syllables with a long nucleus or short nucleus with syllabic sonants in the coda. All three Middle Latvian tones with their allotones are given in the table at the end of § 3.1. The distribution of the allotones is regulated by the metrical structure of the given word (§ 4). The conclusion formulated in § 6 on the basis of a phonological analysis of the tones is that the 3-tone area (*triju intonāciju apgabals*) of Middle Latvian could be described as a tone language. In § 7 and § 8 explanations are proposed for some metatonic processes in Middle and Curonian Latvian, which are best accounted for by the reassociation of a Low Tone according to the principles of autosegmental phonology.

KASUSMARKIERUNG DES PRÄDIKATSNOMENS IN ASKRIPTIVEN SÄTZEN IM LITAUISCHEN*

Loreta VAČIULYTĒ-SEMENIENĒ
Lietuvių kalbos institutas

0. EINFÜHRENDE BEMERKUNGEN

0.1. Die Kasusmarkierung des Prädikatsnomens in Kopulasätzen¹ ist eins der Themen, die in der linguistischen Literatur häufig behandelt wurden und dies, so scheint es, erschöpfend. Auf den ersten Blick sieht es so aus, als wäre in den Werken zur litauischen Grammatik im Grunde alles gesagt über die mögliche morphosyntaktische Markierung des substantivischen Prädikativums und daher alles mehr oder weniger klar. Das ist jedoch nicht der Fall. Die in den Arbeiten zur Grammatik vorgestellten Meinungen sind ziemlich widersprüchlich; andererseits sind die Formulierungen auch etwas vage und es wird oft nicht deutlich, wie Prädikatsnomen markiert werden müssen und können. Viele Fragen entstehen bei dem Studium der im Korpus der litauischen Gegenwartssprache² angeführten Beispiele, wenn man diese mit der Markierung der Prädikatsnomen, wie man sie in den Schriften des späten 16., frühen 17. Jh. findet, vergleicht³.

0.2. Ein Substantiv nennt prototypisch Gegenstände, die bezüglich der Zeit unveränderlich (e. *time-stable*) sind oder sich in der Reihe SUBST – ADJ – VERB

* Der Artikel entstand als Ergebnis eines Forschungsaufenthaltes an der Carl-von-Ossietzky-Universität in Deutschland 2005. Die Autorin bedankt sich herzlich bei dem Gastgeber Prof. Dr. habil. Gerd Henschel für vielfältige Hilfe und Ratschläge, bei der *Alexander-von-Humboldt-Stiftung* und bei der *Gemeinnützigen Herrie-Stiftung*, Deutschland für materielle Unterstützung.

¹ In der litauischen Sprachwissenschaft werden *ascriptive* oder *Qualifikations-* bzw. *Klassifikationsätze* (e. *ascriptive s.*) und *Identifikationsätze* (e. *equative s.*) gewöhnlich als *variantāzīnis sakīns* bezeichnet (Ambrāza, Red., 1996: 612). Im vorliegenden Beitrag werden nur *ascriptive* Sätze wie *Jonas buvo mokytojas* „Jonas war Lehrer” behandelt und von Identifikationsätzen, z.B. *Jonas buvo mano pirminis mokytojas* „Jonas war mein erster Lehrer” getrennt.

² Wenn in diesem Artikel von Prädikativen die Rede ist, so sind damit, wenn nicht explizit anders ausgewiesen, hier immer Substantive in der Funktion von Prädikativem gemeint. Der Korpus „*Dabartinės lietuvių kalbos tekstų*” (weiterhin: KT) wurde vom Zentrum für Computerlinguistik der Vytautas-der-Große-Universität Kaunas erstellt und wird ständig ergänzt. Zugang hat man unter <http://lone.lt>.

³ Als Quellen für das späte 16. Jh. werden die „*Postile*” von J. Brecke (1591, weiterhin: BP) und der von Daukša aus dem Polnischen übersetzte „*Katekizmas*” (1595, weiterhin: DK) benutzt, für das frühe 17. Jh. wurde „*Punktai sakymų*” von Konstantin Stryd (1629, weiterhin: PS) ausgewertet. Verwendung fanden die am Institut der litauischen Sprache erstellten Konkordanzen zu BP und PS, sowie die Ergebnisse der vom *Lietuvos valstybinio mokslų ir studijų fondo* gefördertern Untersuchung „*Sudėtiniai M. Daukšos 1595 m. Katekizmo sakiniai*”.